

שבת ושמיטה - מה מסתיר המושג: "מנוחה"?

מיכאל לאב

תודה לביאליק

היש חשיבות למלים ולמושגים? האם מוצא פינו הם צורות אבני חן ואין אנו שמים אל לב? ביאליק במאמרו "גילוי וכיסוי בלשון" [1] דן בכך בלשונו הנמלצת. אצטט משפט יחיד: "אין לך בלשון מלה קלה שלא היתה בשעת לידתה גילוי נפשי עצום ונורא, נצחון גדול ונשגב של הרוח".

הבה נקדיש זמן לעיון במילה "מנוחה" – איך ממשיגה זאת התורה?

הקדמה

בכרך 2 (Chidushei Torah @NDS ראש השנה תשס"ב) עסקתי בכוונת התורה במושג "תמים" (האם ההתייחסות היא מתמטית או ערכית).

הפעם ננסה להבין את ההתייחסות התורה למושג "מנוחה", תוך עיון במצוות שבת ושמיטה. האם רואה התורה במנוחה את ה"אין" – את הפסקת הפעילות היוצרת – זמן אבוד הכרחי לצורך "החלפת כוח" בין פרקי הזמן בהם אדם עמל ויוצר – עובד, לומד וכדומה, או בעיקר את ה"יש" – האם חבוייה במנוחה אופציה ל"בניה ועשייה"? האם בדומה לדברי ה"נסיך הקטן" – "הדברים החשובים באמת סמויים מן העין", כך למרות שלכאורה אין נראה לעין משהו מיוחד במינו, אולי בכל זאת אך ורק בה טמון "אוצר" המעניק לה חשיבות מיוחדת?

השאלות

רוב המצוות הן מעשיות ולכן מוגדרות בהוסיפן מטלות "עשה" ו"לא תעשה" לשגרת חיינו. המועדים מתאפיינים בדרך כלל על ידי מטלות ה"עשה" (סוכה בסוכות, סעודת קרבן הפסח בפסח) כאשר ה"לא תעשה" אם ישנו אינו עיקר המהות. מצוות תלמוד תורה שונה מהיתר בכך שהאדם בוחר מה ללמוד מתוך הנושאים בהם עוסקת התורה. מצוות שבת ושמיטה מבטאות שונות בולטת הרבה יותר בכך שהן מפנות במחזוריות זמנים משמעותיים (יום בכל שבוע ושנה שלמה מדי שבע שנים ויש גם יובל מדי 50 שנה) מכל מטלות השגרה ובמקום להטיל חובת עשייה שונה בזמן המתפנה, הן מצוות בפרוש "לנוח". אפילו חובת בחירה מתוך מבחר מסוים אין כאן! בחגים, למשל, ישנה חובת עלייה לרגל וקורבנות מיוחדים גם של הפרט, אך בשבת ובשמיטה אין מוכתב כלל וכלל מה לעשות, מלבד: "לנוח" – "לא תעשה כל מלאכה", "למען ינוח", "ובשנה השביעית שבת שבתון", "לא תזרע", "לא תקצור" וכדומה.

מתעוררת השאלה מה הן מטרות אי העשייה, המנוחה – אם "החלפת כח" בלבד, והרי האדם ישן מדי לילה? או שמא טמון בעצם המנוחה מכל מטלות השגרה, משהו החשוב בפני עצמו?

נשים נא לב למלים הנוספות ומייחסות חשיבות מיוחדת למנוחה, בכל המקומות בהן היא מוזכרת –

בפרשת בראשית: (בראשית ב, א-ג) "ויכולו השמים והארץ וכל צבאם, ויכל אלהים ביום השביעי מלאכתו אשר עשה, וישבות ביום השביעי מכל מלאכתו אשר עשה, ויברך אלהים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלהים לעשות".

בעשרת הדיברות: (שמות יט, ז-י) "זכור את יום השבת לקדשו, ששת ימים תעבוד ועשית כל מלאכתך, ויום השביעי שבת לה' אלהיך לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך עבדך ואמתך ובהמתך וגרך אשר בשעריך, כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ את הים ואת כל אשר בס וינח ביום השביעי, על כן ברך ה' את יום השבת ויקדשהו" – התורה "מברכת" ו"מקדשת" את זמן המנוחה הזה. ובדברים ה, יג-טו נוסף: "על כן צוה ה' אלהיך לעשות (עשייה!) את יום השבת".

בפרשת בהר: (ויקרא כה, א-ז) "ושבתה הארץ שבת לה' ", "ובשנה השביעית שבת שבתון (!) יהיה לארץ שבת לה' ", "וספרת לך שבע שבתות שנים... וקדשתם את שנת החמישים שנה וקראתם דרוה... ושבתם איש אל אחוזתו ואיש אל משפחתו... לא תזרעו ולא תקצורו... יובל היא קדש תהיה לכם".

נראה כי מצוות השבת והשמיטה אינן רק כדי שבכך נעיד כי העולם נברא בשבעה ימים, או שעל ידי כך "נחליף כח" לקראת שבוע העמל הבא ושנות העמל הבאות.

אמנם אף לא אחד משני הרעיונות הנ"ל אינו מובן מאליו:

— רעיון בריאת העולם בכוונת מכוון – אינו נחלת כלל האנושות עד היום.

— רעיון מנוחת העובד מעבר לזמן הנצרך לשינה ולחיי משפחה בסיסיים – אמנם נהוג כיום אך אינו מובן מאליו. הרי לאומות העולם לקח כאלפיים שנה בכדי לאמץ את הרעיון של "איבוד מדעת" של שביעית מסך ימי העבודה. במדרש איכה רבה א ל"ד דרשו את הפסוק (איכה א, ז) "ראוה צרים שחקו על משבתיה": "על שבתותיה. דבר אחר – על שמיטותיה". המדרש מתבסס על העובדה שבעולם היווני רומי לעגו לשתי מצוות אלו והוא אף מתאר קומדיה טיפוסית: "אלו אומות העולם שהם יושבים בבתי תרטיאות (תיאטראות) ובבתי קרקסאות (קרקסים) ... ומכניסין את הגמל לטרטיאות שלהן והחלוקין שלו עליו, והן אומרים: היהודים הללו שומרי שביעית הן ואין להם ירק אכלו החוחים של זה והוא מתאבל עליהם. ומכניסים את המומוס (שחקן בתיאטרון) לתיאטרון שלהם וראשו גלוח, והן אומרים אלו לאלו על מה ראשו של זה מגולח? והוא (המומוס) אומר: היהודים הללו שומרי שבתות הן וכל מה שהם יגעים כל ימות השבת אוכלים בשבת. ואין

להם עצים לבשל בהם והם שוברים מיטותיהם ומבשלים בהם, והם ישנים בארץ ומתעפרים בעפר וסכין בשמן, לפיכך השמן ביוקר" (איכה רבה ג ה, פתיחתא שם ז).

אך גם החידוש שבשני הרעיונות הנ"ל עדיין אינו מצדיק לדעתי את הכתרים יוצאי הדופן אותם קושרת התורה, מכל המצוות, דווקא לשבת ולשמיטה. נראה שבמנוחה חבויה משהו שגם הוא בהתאמה בעל ערך יוצא דופן.

הבה נשים גם לב כי הודות לכך שהבורא "נח" ביום השביעי לבריאת העולם, משייכת התורה יום זה לזמן בריאת העולם, ולא ליתר כל הימים שלאחריו. כלומר שהמנוחה שקולה לשביעית אם לא ליותר מכלל עבודת הבריאה! למרות שהמנוחה באה לאחר הבריאה! איך ניתן להבין זאת?

משתמע שבמנוחה, הן לאחר השלמת משימה (לדוגמא בריאת העולם על ידי ה') הן בפרקי זמן קבועים מראש בעיצומה של עשייה ממושכת, טמון משהו חשוב הראוי להיות "מבורך" ו"מקודש" – נראה כי התורה מייחסת למנוחה משמעות של "יצירה, בניה ועשייה", אולי הרבה יותר ממשמעות של "החלפת כח".

סוג היצירה שסגולתה להיוולד בזמני המנוחה – מהי דעתו של פרעה?

נראה לי כי רעיון לתשובה מופיע בדברי פרעה (שמות ה, ז) "לא תאסיפון לתת תבן לעם ללבן הלבנים כתמול שלשום. הם ילכו וקוששו להם תבן... כי נרפים הם על כן הם צועקים לאמור נלכה נזבחה לאלהינו. תכבד העבודה על האנשים ואל ישעו בדברי שקר". בהצרכו את העם ללקט תבן בלילה לקראת יום המחר מנסה פרעה לצמצם עד לאפס אף את זמן המנוחה בין יום עבודה למשנהו!

מנימוקו ברור כי הוא יוצא מנקודת הנחה שזמן המנוחה הוא "זמן מסוכן" למשעבד. בזמן בו מוחם של עבדי הפרך אינו טרוד בחשיבה באותם ממדים מצומצמים הנוגעים לעצם התקדמות העבודה, עלולות מחשבותיהם "לנדוד" ל"ממדים גבוהים יותר" ולייצר רעיונות אפקטיביים בכוון שינוי מצב עבודתם! כך פרעה.

השבת אינה מאוזכרת בפסוקים הנ"ל, אך המדרש הרגיש לניואנסים [(שמות ב, יא) "וירא בסבלותם" (שמות יג, א) "ראו כי ה' נתן (זמן עבר...) לכם השבת"] דולה מתוך העובדות ההיסטוריות ומוסיף גם אותה:

שמות רבה (א:כח) "דבר אחר, 'וירא בסבלותם' ראה שאין להם מנוחה. הלך ואמר לפרעה: 'מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד אינו מת? ואלו עבדיך הם. אם אתה מרוויח להם יום אחד בשבוע אינם מתים'. אמר לו: 'לך ועשה להם כמו שתאמר'. הלך ועשה להם משה כן, ותיקן להם את השבת לנח".

שמות רבה (ה:יח) "תכבד העבודה על האנשים ויעשו [בה ואל ישעו בדברי שקר]": היו בידם מגילות שהיו משתעשעים בהם משבת לשבת לומר שהקב"ה גואלם, לפי שהיו נוהגים בשבת. אמר להם פרעה:

"תכבד העבודה [על האנשים]" ואל יהו משתעשעים ואל יהו נפישין ביום השבת".
רואים אנו כי השבת שימשה "קטליזטור" להרהורי גאולה. לכווני חשיבה אודות מהפכה – שינוי כללי המשחק.

אך באמת עוד לפני כן (שמות ב, כג-כה) "ויהי בימים הרבים ההם וימת מלך מצרים ויאנחו בני ישראל מן העבודה ויזעקו ותעל שועתם אל האלהים מן העבודה. וישמע אלהים את נאקתם ויזכור אלהים את בריתו את אברהם את יצחק ואת יעקב. וירא אלהים את בני ישראל וידע אלהים" – פשט הכתוב הוא שכאשר היתה לפתע הזדמנות למנוחה בזמן "בין השמשות" – תם שלטונו של מלך אחד ועדיין לא עלה הבא אחריו, רק אז עבדי הפרך נאנחו וזעקו אל האלהים והתורה בפירוש אומרת שזה מה שהשפיע. למה קודם כשעבדו לא צעקו? מדוע רק כשנחו אז "נזכרו" לצעוק? – כנראה שמנוחה היא אמנם הקטליזטור בה' הידיעה למחשבות ולרעיונות על שינוי.

הסבר מדוע המנוחה עוזרת – שינוי ממעלה שניה ועקרונות פתרון בעיות

נוכל להבין זאת על יסוד הספר "שינוי - עקרונות של יצירת בעיות ופתירתן" [2], הטוען כי במערכות חברתיות, פתרון אפקטיבי לבעיה מושג בדרך כלל על ידי חשיבה בממד גבוה יותר.

להלן אחת הדוגמאות בספר: באחת המהומות הפריזאיות המרובות במאה ה-19 קיבל אחד ממפקדי הצבא פקודה לטהר הפגנה במרכז העיר באמצעות יריות אל האספסוף. הוא ציווה על חייליו לתפוס עמדות ירי, הרובים מכוונים אל ההמון, וכאשר השתררה דממת אימים, שלף את חרבו וצעק בכל גרונו: "אדונים וגבירות, קיבלתי פקודה לירות אל האספסוף. אולם כיוון שאני רואה לפני מספר רב של אזרחים הגונים ומכובדים, אני מבקש אותם להסתלק, כדי שאוכל לירות בשקט אל האספסוף". הכיכר התרוקנה תוך כמה דקות...

פתרונות מעין אלו הינם מעין "משחק חופשי של המוח, המצאה שמחוץ לתהליכים הלוגיים", זוהי מעין "קפיצה קוואנטית", הארה פתאומית המופיעה יש מאין, שלכאורה אין לדעת כיצד לייצרה.

המחברים מראים שהתדהמה נובעת מכיוון שהפתרון הושג על ידי שינוי ממעלה שניה. "השכל הישר" רגיל לחשוב במונחים של שינויים ממעלה ראשונה בלבד, זאת אומרת – במסגרת הכללים הקיימים. שינוי ממעלה שניה הינו יציאה ממערכת החוקים הקיימת אל "מחוץ למערכת".

בדומה למכונית בעלת הילוכים ידניים: כאשר המכונית בהילוך מסוים אזי יש לה עקום תגובה כפונקציה של מצב דוושת הדלק, אך אם הביצוע הנדרש נמצא מחוץ לתחום, חייב הנהג להחליף הילוך כדי ליצור עקום תגובה שונה. הפתרון לבעיה הוא החלפת הילוך שהיא פעולה של "שינוי החוקים" – נדרש שינוי ב"רמת על".

או בדומה לדרך פתרון בעיית חיבור 9 נקודות (בריבוע בן 3 על 3 נקודות) באמצעות 4 קוים ישרים מבלי להרים את העפרון – יש לנטוש הנחת יסוד אחת אותה מטילים על עצמם רוב המנסים לפתור מבלי שההוראות הכתיבו זאת (אם הנקודות יוצרות ריבוע אזי הפתרון חייב להמצא בתוך אותו ריבוע), ולפעול מתוך הנחה אחרת (שהריבוע הנוצר בתוך תחום הנקודות אינו מטיל כל מגבלה על מיקום הקוים).

הספר מראה בבירור כי העלאת חשיבתנו מהממדים בהם נוכחת הבעיה אל ממד גבוה יותר בו הבעיה פתירה – "ציאה אל מחוץ למערכת" – אפשרית אמנם, אך אין זו משימה פשוטה כלל ועיקר...

האם מנוחה יכולה לעזור?

מפעולתו של פרעה ומהסברו, נראה שסבר כי "זמן מנוחה" הינו ממש קריטי לשם כך.

ואמנם – היתה לו הצלחה! – לאחר צמצום זמן המנוחה לאפס חל היפוך מחשבתי עד כדי ששטורי בני ישראל באו בטענות אל משה (סוף פרשת שמות) ובהמשך: (תחילת פרשת וארא) "ולא שמעו אל משה מקוצר רוח ומעבודה קשה". למזל עם ישראל הצלחת פרעה לא מנעה או עכבה את יציאתם לחרות. הוא כבר אחר את המועד כפי שראינו לעיל – המנוחה שהיתה אם כי לזמן קצר עם מות מלך מצרים הקודם עוררה את בני ישראל להתפלל אל האלהים (שמות ב, כג – כה) ובכך גרמה לשליחותו של משה שתתחיל. האלהים הבין מהיכן נבע היפוך המחשבה של בני ישראל ולכן המשיך בגאולתם.

מעקרונות הפסיכולוגיה האינדיבידואלית האדלריאנית – מודעות

איני בא כאן לפרט את שיטת אדלר [3] ואזכיר רק מה שלדעתי נוגע לענייננו – בפסיכולוגיה האינדיבידואלית מיסודו של אדלר בולט, לדעתי, עקרון ה"מודעות". דהיינו, כל בני האדם שווים בזכויות אך שונים זה מזה. לכל אחד הייחודיות שלו, כל אחד פועל מתוך בחירה חופשית בכל דבר ובחירתו היא מטרית (דהיינו למען מטרה או מטרות מסוימות), וכל אחד הגדיר זה מכבר לעצמו את מטרותיו אשר לפיהן הוא בוחר, אלא, שבדרך כלל האדם אינו מודע לא למטרות שבחר להציב לעצמו, לא לכך שהוא בוחר לפיהן ולרוב לא מודע לכך שהוא בוחר בכלל... נדמה לו שהוא "מוכרח", "חייב", "ההוא כבר החליט בשבילי" או "הוא גרם לי". הרבה נעוץ בכך שאישיותנו התגבשה עוד בגיל צעיר כשעדיין "לא היו לנו מלים כלל או מספיק מלים" וכך נוצר בנו מעין "טייס אוטומטי" העוזר לנו אמנם להגיב במהירות הנדרשת בחיי היומיום, אלא שאיננו מודעים לקיומו, למטרותיו ולאופני חשיבתו. כיוון שהוא נבנה בילדותנו, הוא מושרש בנו ומבוסס בעוצמה על הנחות יסוד שבגרותנו ברוב המקרים כבר אינן "תופסות" והוא שחורלבן ופשטני מכפי הנדרש בבגרותנו. עדיף להגיב וכן לנהל את חיינו לא מיידית ולא "בשליפה" אלא רק לאחר חשיבה. אדלר מנסה ללמדנו להעלות עוד ועוד דברים מאישיותנו למודעות, לשפת המלים, ואז ניתנים בידינו הכלים לשנות דרכי חשיבה, לעשות "כוונן מחדש" למודעות,

של מטרותינו, להיות מסוגלים לרצות להשתנות ולבצע זאת לתועלתנו ולתועלת חיינו החברתיים. מדובר החל בשינויי התנהגות קטנים ועד שינויים גדולים בחיינו. המפתח – מודעות למצב הקיים הן החיצוני לנו והן ל"טייפ האוטומטי" שבנו. מודעות לצורך, אם קיים, בהשתנות, ומודעות לנעשה בכל שלבי השינוי.

כאמור, איני בא לפרט את שיטתו, אלא להדגיש את עקרון המודעות, החיים מתוך בחינה ובקרה, בחירה וחשיבה ולא "חיים אוטומטיים". בדומה לנאמר "ותלמוד תורה כנגד כולם" – שכן הידע והנכונות להשתמש בו הינם בסיס לכל מעשינו הרצוניים.

המעשה שבמנוחה – מודעות ומחשבה יצירתית ייחודית

אם נניח שכל האנשים שווים כבני אדם, כל אחד מיוחד ביכולותיו ולכל אחד בחירה חופשית, יהא לנו מובן מאליו כי לצורך הוצאה אפקטיבית מקסימלית מהכח אל הפועל של יכולותיו המועילות לחברה, רצוי כי האדם, כל אדם, יבחן מפעם לפעם ויהא מודע למצבו הנוכחי לאשורו (ולמצב החברה בה הוא שרוי), יחשוב ויברר האם יש בעיה, צורך בשינוי וכדומה, ואם כן, אזי איך לבצע ולעקוב. הרי אין מצב שננהג מכונית ללא בקרה מתמדת ושינויי כוון ומהירות. אז מדוע שחיינו יתנהלו באפקטיביות מקסימלית מעצמם ובנתיב ומהירות קבועים?

ידוע לנו כיום כי לצורך כך ייתכן ודרוש גם לקרוא וללמוד, עניינים הדורשים זמן. ראינו כי חשיבה מסוג של איתור ופתרון בעיות זקוקה מטבעה "לעלות מימד". הבנו לעיל כי לחשיבה מסוג זה דרוש רוגע ומנוחה ממחשבות היומיום הרצות בכוונים הרגילים, שכן רק אז תוכל המחשבה לשוטט אקראית ולמצוא פתרונות יצירתיים. תקופות המנוחה מסוגלות יותר מכל לשקול את העבר וההווה ולהגיע למסקנות האפקטיביות ביותר עבור העתיד.

כמו חפץ הנמצא בתנועה – מטוס, כלי שיט, מכונית וכדומה, כאשר התנועה איטית יותר, יותר אפשרי וקל לבצע שינוי כוון משמעותי.

גם אם נדמה בין מוחנו למחשב – במובן של פעולה מקבילית יש שוני. מעבד ש 90% מזמנו מוקדשים למשימה מסוימת, עדיין יכול לפנות 10% למשימה עצמאית נוספת שתתבצע באותה יעילות אם כי יותר לאט. מוחנו מבצע פעולות מקבילות על ידי "אפליה" – הפניית משימות "פשוטות" כגון עיכול, נשימה, יציבות והליכה, תנועות ידיים וכדומה – למעין "טייפים אוטומטים" כדי לפנות את המוח הגדול לחשיבה מודעת. אך אם ננסה חשיבה מודעת על שתי בעיות ממש במקביל, נרגיש כי אין זה אופן הפעולה היעיל של מוחנו.

כאשר המוח "עסוק", למשל במשימות היומיום, גם אם נדמה לנו שהן "ברקע", עדיין בדומה לחפצים בתנועה, יש למוח כעין "אינרציה" בכוונים מסוימים וקשה יהא לו "לצאת מהריבוע" ובמקום לחפש

פתרונות תחת חוקיות מסוימת, לחשוב על "שינוי חוקים", לחשוב על שינוי נקודות מבט, להמציא יצירות סוגים שונים של עתיד רצוי ודרכי מימוש ובקיצור "לעלות ברמת חשיבה".

אם ננסה לעשות הקבלה בין המצאות שימושיות, מהמצאת הגלגל והמנוף, חיסון ממחלות ועד למחשב, לבין חיינו החברתיים, נבין כי גם בשטח החברתי היו ויהיו דברים הראויים להיקרא "המצאות" כגון הדת, הדמוקרטיה, היררכיית שלטון ועוד. נמשיך ונעשה הקבלה ונבין כי גם בחיינו האישיים, עליה ברמת חשיבה או שינוי ברמת על שקולים ל"המצאות". אם נפנים כי ההמצאות דלעיל לא נוצרו מחשיבה בכוונתם שגורתיים אלא על ידי "קפיצה מחשבתית", מעין "הארה מלמעלה" – זו כוונתי – חשיבה שכזו, אותה חפץ הקב"ה להפיץ מאיתנו.

ייתכן כי זהו אחד התפקידים העיקריים של המנוחה משגרת חיינו הן בשבת והן בשמיטה – מתן מנוחה למוח, מנוחה הרבה יותר "עמוקה" מהמושגת בשינה, בחופשה או בכל "הפסקת עבודה". מנוחה שכזו מסוגלת לעורר חשיבה בכוונתם אותם לא העלה האדם עד כה. כך יתאפשרו שינויים שאין לצפותם מראש. הרי האדם אינו "דורך במקום" משך ימי חייו, שינויים דרושים הם, אך ללא תקופות המנוחה – לא יעלו הם על מחשבת האדם במהרה, וזמן יקר ילך לאיבוד עד אשר, אם בכלל, יבצע האדם שינוי ויבטא את עצמו בצורה שונה וטובה מאשר עד עתה. היות וכל אדם הוא יחיד ומיוחד – אם לא יממש את הפוטנציאל שבו, לא רק שמי יודע מתי יבצע הדבר, אפילו מה הפסדנו לא נדע לעולם.

בפתיחה לספרה על חומש שמות מביאה נחמה ליבוביץ את דעת הרומאים כי כדי להיות בן חורין זקוק אדם ל 25 עבדים בממוצע, כדי לבצע את העבודות השוטפות ולפנות לו זמן, וכך אמנם נהגה רומא כשהייתה בשיא כוחה. היהדות, לעומת זאת, דוגלת בכך שכל אדם יהא בן חורין ולא רק כ 3% מכלל האנושות, כהשקפת רומא. כך תוכל כל האנושות לממש את יכולתה ולא רק חלק קטן ממנה.

לכן, כדי "לפנות זמן" לכל אדם ואדם על מנת לבחון את דרכו ולבחור איך להביע את עצמו בצורה מיטבית – מציעה היהדות את השבת ואת השמיטה.

גם היובל מוכיח על כך – מדי חמשים שנה בתחילת שנת היובל יוצאים העבדים לחירות ואחוזות השדות חוזרות לבעליהן המקוריים. יש כאן מחזוריות העולה בעוצמתה ובהיקפה. מיום השבת מדי שבעה ימים, דרך שנת השמיטה מדי שבע שנים ("שבת שבתון" ושמיטת חובות) ועד שנת היובל מדי חמשים שנה בה מתחיל מחזור כלכלי חדש כאשר אף כל אלו שכשלו והידרדרו עד תחתית מחוזרים לנקודת ההתחלה ממש ובכך מקבלים תנאים הולמים לביטוי עצמי מחודש.

אם כן שנת היובל מוכיחה אלמנט בסיסי ברעיון – כל אדם חשוב. כל אדם הוא פלא מיוחד. לכן אך טבעי שנרצה להעניק אפשרות לכל אחד להפיק מעצמו את המקסימום לתועלתו ולתועלת החברה והאנושות כולה. טובת הכלל העשויה לצמוח מכך עדיפה על עקרונות הקפיטליזם – אם הונם של

מתעשרים יתמעט אין סכנה לאנושות ולהם. יותר מכמות הונו של הפרט חשוב לקב"ה (ולכן גם לאנושות) לתת לכל יחיד ויחיד הזדמנות נאותה לבטא את עצמו מהכח אל הפועל. לכולם נרמז – הכוון הוא ביטוי עצמי הרבה יותר מאשר צבירת הון.

מדוע מחזוריות קבועה מראש?

עולה מאליה השאלה מה היתרון במועדים מחזוריים קבועים (שבת ושמחה). הרי ניתן גם לקבוע שכל אדם זכאי לחופשה באורך מסוים פעם או מספר פעמים בשנה, לכשיבחר?

אולי ניתן להשיב על כך על ידי התבוננות באדם דתי שהוא גם מעשן כרוני. נשים לב כי בשבתות אין לו "צורך לעשן" כלל וכלל. אך מיד עם מוצאי השבת ירוץ הוא לחפש סיגריה... ניתן להסיק מכך כי מחזוריות קבועה מרגילה את המוח לפנות מעצמו כליל את "בעיית הצורך בסיגריה" למשך 24 שעות, מדי שבת בשבתו. כנראה הבנה זו מונחת ביסוד השבת - מחזוריותה מרגילה את המוח להתרוקן כליל מבעיות היומיום 24 שעות מדי שבת. כך תגבר האפקטיביות של "פינוי" המוח לחשיבה לא שגרתית. אני מניח כי שנת השמיטה המוגדרת בתורה (ויקרא כה, ד) "שבת שבתון" תפקידה לספק מסגרת זמן גדולה כאשר את המשמעות יקבע האדם.

מדוע אין אף הצעת מבחר תכנים למילוי זמני המנוחה, למרות משכי הזמן המשמעותיים?

נותרה בעינה השאלה המסקרנת שהוזכרה גם היא בתחילת המאמר – מדוע אין התורה מגדירה על אילו נושאים רצוי לחשוב במועדי מנוחה אלה אלא מצווה רק על "מנוחה מכל מטלות השגרה" סתם?

ייתכן כי הסיבה היסודית נבנית מרעיונו של רבי רפאל ברדוגו (הרחבתי במאמרי ב Chidushei Torah @NDS כרך 5 מראש השנה תשס"ה) – "ענין צדיק ורשע, שגזרה חכמתו שיהיה בבחירת האדם – זה לא תופס ליבו [של הקב"ה] שום ידיעה קודם היותו, שאם יהיה [בבחירת האדם] נגבל בידיעה, אינו בבחינת אדם... אם נאמין בכך [שהקב"ה גזר לדעת את האפשרי] נחלש כח התורה, וח"ו נברא העולם לריק אחר שה' צופה עתידות".

זאת אומרת שאמנם ישנם בעתיד מאורעות שהקב"ה מחייבם מראש אך לגבי יתר פרטי העתיד גזר הקב"ה מראש שיהיו אפשריים ואין בכך כל חסרון בקב"ה.

אחת המטרות הראשיות בבריאת היקום היא מסירתו לאדם בעל שכל ממש אלוהי ויכולת יצירה ("ותחסרהו מעט מאלהים") המצייד את האנושות במקסימום יכולת המצאה ויצירה. הקב"ה מצפה שהאדם יתרבה, יפתח מדע ותרבות, ייצור, וכך ימשיך ויפתח בכח שכלו הן את עצמו והן את מעשה

הבריאה לכוונים בונים חדשים ולא נודעים, ובכך "בריאת העולם" תהא מעין "פרפטואום מובילה" הממשיכה והולכת מאז ימי בראשית, ללא הפסקה, ובכוונים בונים, אפקטיביים ומועילים. רבי עקיבא מכיר בכך (תנחומא, תזריע ה) "הביא לו רבי עקיבא שבליים וגלוסקאות... אין אלו [מעשה ידי אדם] נאים יותר [ממעשה הקב"ה]?" והרב סולובייצק [4]: "הקב"ה כשברא עולמו הניח מקום... היצור מצווה להשתתף עם היוצר בחידוש מעשה בראשית".

ניתן לומר שהקב"ה בוחר (ואין בכך חסרון בו, כדלעיל) להאציל לאדם שכל אלוהי ויכולת יצירה עד כדי כך שגם הקב"ה אינו יודע מה יבחר האדם, אילו רעיונות יעלו על דעתו ומה ימציא. הקב"ה אם כן תכנן שלאדם תהא יכולת יצירה (במגבלות הבריאה הקיימת ועומדת לרשות האדם) אך אין תכנון או ידיעה מראש מה תהייה כל יצירות האדם ובחירותיו. הקב"ה משגיח ובוחן תוך מתן "אשראי" ומצפה שבסיכומו של דבר תהא ההתקדמות חיובית. כמובן שעקב יכולת הבחירה החופשית עשוי מין האדם להוביל לכוונים שגויים בתכלית ולכן בדומה להכנסת טיל למסלול סביב הארץ על ידי מנועים גדולים בתחילה וכוונים עדינים בהמשך, התערב הקב"ה בדור המבול, ביצירת עם ישראל, בניהול עם ישראל במדבר לקראת כניסתם לארץ ישראל וכדומה, בתחילה גם בגלוי ובהמשך, לאחר חורבן בית ראשון, רק בהסתה, על ידי ה"מקורות", אשר לה יכולת השפעה על מהלך העניינים בלא למנוע מאיתנו בחירה חופשית היות ואיננו מרגישים כי יש כאן התערבות אינטליגנטית, כדוגמת סיפור מכירת יוסף, המפרט איך מימש הקב"ה את הורדת עם ישראל לצורך שעבוד מצרים כפי שהודיע לאברהם מראש ב"ברית בין הבתרים" מבלי לפגוע כהוא זה בבחירה החופשית של כל המעורבים.

מטבעו, שכל אלוהי פועל ומסוגל להביע את עצמו "במיטבו" רק כאשר, בדומה לאלהים עצמו, יש לו עצמאות מלאה ללא הרגשת שליטה "מלמעלה". אם נבחן אמנים ואנשים "גדולים ומשפיעים" בהיסטוריה, ניווכח בכך בנקל. לכן הכרחי להעניק לאדם יכולת בחירה חופשית על אף הנזקים שעלול מין האדם לגרום עקב כך.

אולי בכך ענינו מדוע יום המנוחה של הקב"ה שווה ערך לימי הבריאה - שכן עצם מטרת הבריאה היא כדי שהאדם ימשיך ימציא וייצור מכאן ואילך, ויצירה עצמאית זו של המין האנושי אפשרית רק על ידי "מנוחה" של הבורא.

מכיוון שחשיבות "זמן המנוחה" כה גדולה עבור חשיבה יצירתית ו"לא מתוכננת" היכולה לנדוד, לתעות, "לעלות מימד", לחשוב על שינויים לא מתוכננים, להמציא פתרונות ו"לברוא" יצירות חדשות, מכיוון שדרושה חשיבה במיטבה ומכיוון שאין מי היודע מראש מה יעלה על דעת האדם, יקרים זמנים אלו מאד לקב"ה. הוא בוחר לאפשר בהם את המקסימום, על ידי מינימום התערבות. לכן בוחר הקב"ה לצוות על זמני מנוחה ממטלות השגרה, אך את תוכנם — משאיר הקב"ה לבחירתו החופשית המלאה של האדם.

אספקט נוסף, הוליסטי, מופיע ברעיון השביתה: בשבת – שביתת חיות הבית, בשמיטה – אף "ושבתה הארץ". התורה בקביעות מייחסת "חיים" ו"כבוד החיים" בכל המובנים לכל רמות הבריאה ואף לדומם. בפרשת בראשית "אומר" הקב"ה ליקום והיקום לא רק שמבצע, אלא אף מבטא "רצון עצמאי": "ותוצא הארץ... עץ עושה פרי" כאשר האדמה מלאה את רצון ה' אך לא במלואו, לאחר הריגת הבל: "דמי אחיך צועקים אלי מן האדמה", קריעת ים סוף ותיאורה הפיוטי בתהלים "הים ראה ויננס...", פתיחת האדמה את פיה לבלוע את קורח וכל עדתו מבלי להזיק לשאר, ובמי מריבה בהם ציוה הקב"ה למשה לדבר אל הסלע ואף הענישו ללא סליחה כאשר הכה במטה והחמיץ את הדגמת ציות הסלע לדיבור. גם המדרש משווה את ארץ ישראל לגוף חי – כצבי שעורו מתמתח, כך ארץ ישראל מתמתחת עם ריבוי אוכלוסיית בני ישראל וכן בתקופת הגלות לא "קיבלה" הארץ כל עם זר ונשארה אלפיים שנה (!) בשממתה עד חזרת בני ישראל. בשבת חפץ הקב"ה שנכבד את בעלי החיים ובשמיטה חפץ הקב"ה שנכבד אף את הארץ כגופים "שווי ערך" לאדם בכך שגם להם נאפשר בהתאמה "מנוחה" (לפי המדרש גם גיהינום וסמבטיון שובתים בשבת). רעיון מדהים, שאיני יודע להסבירו כערכו.

שמא כדי שנפנים שהארץ משאביה מוגבלים ואל לנו להשחיתה ללא סוף, דוגמת מה שמבין העולם היום עם הגדלת החור בשכבת האוזון...? שמא גם תחזור ההזדמנות שפוספסה במי מריבה וניווכח שהדומם אינו כל כך דומם? אנו מבחינים בהתפתחות הדינמית של הגלקסיות והכוכבים... האם נכוננו לנו עוד הפתעות?

ביבליוגרפיה:

- [1] <http://benyehuda.org/bialik/article02.html>
- [2] "שינוי - עקרונות של יצירת בעיות ופתירתן" מאת פאול ווצלאוויק, ג'ון ויקלנד וריצ'ארד פיש, הוצאת ספריית פועלים.
- [3] http://en.wikipedia.org/wiki/Individual_psychology
- [4] הרי"ד סולובייצק, איש ההלכה גלוי ונסתר, עמוד 11.

מיכאל לאב הינו בוגר ישיבת היישוב החדש בתל אביב משנת 68. המשיך בישיבת "בית התלמוד" בירושלים. סיים לימודי הנדסת חשמל בטכניון במסגרת העתודה האקדמית. שרת בחיל הים בנושאי מכ"ם, סונאר והדרכת מערכות ממוחשבות. עבד באוניברסיטה העברית, באלת"א ובתע"א, בתדיראן תקשורת וב ECI. עובד ב NDS מאז 2001. מתעניין במחשבת ישראל וביחסי אנוש. אב לשלושה.

מיכאל ישמח להתכתב אודות מאמריו: mlev@nds.com.

